

16. YÜZYIL OSMANLI AYDINLARINA GÖRE TÜRK DEVLET

FELSEFESİ

Kayhan ATIK¹

Öz

Devlet kelimesi, yüksek mevki makam, nimet, servet ve saman devlete nail olmak, müstakil idare olunan hükümet ve ülke anlamlarına gelir. İnsan toplumsal bir varlıktır, toplumsallaşmanın da ancak devletleşmeyle olacağından dolayı, insanın devletli bir varlık olması gerekir. Öyleyse devlet, insanın varoluşundan itibaren en önemli meselesidir. İnsan tek kişi olarak güç bakımında zayıftır, teşkilatlandığı zaman çok güçlü hale gelir. İnsanlık tarihi boyunca insanlar, toplu halde yaşamışlar ve toplu halde yaşayınca da kendilerinin daha rahat daha huzurlu yaşayabilmeleri için bir teşkilata ihtiyaç duymuştur. Platon'dan, Thomas Hobbes'a kadar; Farabi'den, İbn. Haldun'a kadar bütün düşünürler, toplu halde yaşayan insanların en başta mutlu olmalarını düşünmüşlerdir. İnsanın mutluluğu için ne gerekiyorsa her şey düşünülmüştür. En başta devletin yöneticisi olmak üzere, bütün halkın eğitimine önem verilmiştir. Yöneticinin ve diğer devlet adamlarının liyakatli olmaları ve bütün herkes için adaletli davranmaları tavsiye edilmiştir. Platon'dan İbn Haldun'a bütün düşünürlerde yönetici için adalet en önde gelen özelliktir. Devlet için adalet, liyakat, bilgelik, affedicilik, mutluluk, tasarruf, savurganlık gibi özellikler en gerekli unsurlardır.

Devletin sorunları, onun kuruluşuyla başlamıştır. Bunlar nelerdir, devleti kim yönetmelidir? Yöneticinin görevleri, hakları, süresi gibi sorular ilk çağlardan itibaren var olan sorunlardır. Yöneticinin yaptığı hatalar, onun diğerlerinden fazla imkâna sahip olması, başkalarının da yönetime talip olması, yönetimde hanedanlık sisteminin hâkim olması, hanedanlıkta liyakatin ön planda olmaması gibi sorunlar hep olagelmıştır. Bugün devletleri, küreselleşen ve kurumsallaşan dünyada nasıl bir gelecek bekliyor, sömürgeci bir anlayış mı yoksa adalet ve ahlak ilkelerine dayalı bir anlayış mı?

Bu çalışmada, Lütfi Paşa, Asafnâme; Celâl-zâde Mustafa, Selim-nâme; Gelibolulu Mustafa Âlî, Nushatü's-Selatin; Kemal Paşazade, Tevarih-i Al-i Osman, 9. Defter; Hoca Sadettin Efendi, Tâcü't Tevârih; Şükri-i Bitlisi, Selim-nâme; İdris-i Bitlisi, Heşt Bihîşt gibi, 16. yüzyıl aydınlarına göre, devletin temel ilkeleri, ihtiyaçları, yöneticinin özellikleri gibi, Türk devlet felsefesinin özelliklerini incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Aydın, Devlet Felsefesi.

THE PHILOSOPHY OF TURKISH STATE ACCORDING TO THE 16TH CENTURY OTTOMAN INTELLECTUAL

Abstract

The word "state" means to have a high position, blessing, wealth and chaff, to have an independent government and country. Man is a social being, and since socialization can only be achieved through statehood, man must be a state entity. So the state is the most important issue since the existence of man. Throughout the history of humanity, people have lived in groups, and when they lived together, an organization was needed so that they could live more comfortably and peacefully. From Plato to Thomas Hobbes; Farabi, Ibn. Until Haldun, all thinkers thought that people living in groups should be happy in the first place. Everything necessary for human happiness has been considered. The education of all people, especially the administrator of the state, was given importance. It is recommended that the ruler and other statesmen be of merit and act fairly for all. From Plato to Ibn Khaldun, justice is the foremost feature for the ruler in all thinkers. For the state, attributes such as justice, merit, wisdom, forgiveness, happiness, thrift, and extravagance are the most necessary elements.

¹ Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, kayhanatik@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6312-9130.

The problems of the state started with its establishment. What are they, who should rule the state? Questions such as the duties, rights and duration of the manager are the problems that have existed since the first ages. There have always been problems such as the mistakes made by the ruler, his having more opportunities in others, the fact that others aspired to rule, the dominance of the dynasty system in the administration, and the lack of merit in the dynasty. What kind of future awaits states today in a globalizing and institutionalized world, a colonial understanding or an understanding based on the principles of justice and morality? In this study, Lütü Pasha, Asafnâme; Celâl-zâde Mustafa, Selim-name; Mustafa Âli from Gallipoli, Nushatü's-Selatin; Kemal Pashazade, Tevârih-i Al-i Osman, 9th Notebook; Hodja Sadettin Efendi, Tacüt Tevârih. According to 16th century intellectuals such as Şükri-i Bitlisi, Selim-nâme, İdris-i Bitlisi, Selim-name, we will try to examine the characteristics of Turkish state philosophy, such as the basic principles of the state, its needs, and the characteristics of the ruler.

Keywords: Ottoman, Intellectual, Philosophy of the State

Giriş

Devlet kelimesi sözlükte, baht, talih, saadet, devlet ve ikbal ile yüksek mevki makam, nimet, servet ve saman devlete nail olmak, müstakil idare olunan hükümet ve ülkesi anlamlarına gelir (Şemsettin Sami, 1317: s.631-632). Arapça' da devlet veya düllet, zafer kazanmak, üstün gelmek, birbiri ardına gelmek, bir halden bir hale gelmek, değişmek anlamlarına gelir (Sarı, 1982: s.529; Topaloğlu- Karaman, 1980: s.111).

İnsan toplumsal bir varlıktır, toplumsallaşmanın da ancak devletleşmeyle olacağından dolayı, insanın devletli bir varlık olması gerekir. Öyleyse devlet insanın varoluşundan itibaren en önemli meselesidir. İnsan tek kişi olarak güç bakımında zayıftır, teşkilatlandığı zaman çok güçlü hale gelir. Devlet, kurumsallaşmanın en üst aşamasında, toplumsal düzeni güçlendirir, yönetenle yönetilen arasında, yönetenlerin kendi aralarında ve diğer devletlerle yaşanan çatışmaların kaynağı da olmuştur. İnsanlar neden toplum içinde yaşarlar, toplumda nasıl bir düzen olmalıdır? Devlet olmadan olur mu, yönetimdekiler iktidar gücünü kimden alır, iktidarın amacı nedir, en iyi yönetim biçimi hangisidir, özel mülkiyet hakkı var mıdır, gibi sorular sorulmuş ve bunların cevabı verilmeye çalışılmıştır. Bütün bunlara rağmen devlet insanlığın gelişmesinde en önemli etkenlerden biridir. Kabilelerin toplumsallaşması ve temel ihtiyaçlarını karşılamak için kurumsallaşmaya ihtiyaçları vardır. İhtiyaçlar, kurumlar, değerler, meslekler toplumlaşmayı ve devletleşmeyi ortaya çıkarmış, aynı zamanda devletli kalmaya zorlamıştır (Göze, 2007: s. V; Bıçak, 2016: ss.11-12).

Devletin çeşitli dönemlerde aldığı niteliklerle ilgili bilgiler yetersizdir. Özellikle devletin kuruluş ve gelişme evrelerinde kargaşa vardır. Bu konuda görüş bildiren, Rousseau, Hobbes, Montesquieu, İbn. Haldun gibi düşünürlerin verdiği bilgiler sınırlıdır. İlk devletler, toplulukların ve kabilelerin aralarındaki sorunları çözmek için yaptıkları anlaşmalar ve diğer kabileleri yönetme isteklerinden doğmuştur. Sorunları siyasi, ekonomik, askeri temelli çözerek, toplumun çatışmadan

yaşamalarını sağlarken de devlet oluşmuştur. Toplumlaşma ve devletleşme toplumun sorunlarını çözmek için geliştirilen süreçlerdir (Bıçak, 2016: ss.11-20).

Platon'a göre devlet, insanların tek başına kendi kendine yetmemesi ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek için başkalarına gereksinim duymasının sonucu olarak doğmuştur. Bütün insanların mutlu olduğu dünya olarak tasavvur etmiştir. Devleti bütün topluma mutluluk sağlasın diye kuruyoruz. Devlette yurttaşların başına iyi kötü ne gelirse gelsin, devlet bunu kendi başına gelmiş sayacak, onunla sevinecek, onunla dertlenecektir. Bir devlette zenginlik ve zenginler baş tacı olunca, adalet ve adil insanların şerefi azalır (Platon, 1999: s.115, 116, 166,167, 267, 276; Bayoğlu, 2012: s.123,127). Aristoteles'te devlet ise, halkın mutluluğunu sağlayan bir birliktir. Görevi insana mümkün olan en iyi yaşam tarzını sağlamaktır. Genel yararın korunması, halkın güvenlik içinde olması, halkı eğitmek ve onlara mutlu bir hayat sağlamak devletin görevidir. En iyi rejim, yurttaşların en iyi yaşam yaşadığı rejimdir. Bu erdemli yaşamdır. Aristoteles devlet sistemini oluştururken; devlet otoritesinin gücünü, doğasını ve kaynağını, devlet ile birey arasındaki ilişkiyi ele alırken, ana kavramı 'mutluluk' olmuştur. Platon erdemi her bireyin bir öz görevi, Aristoteles'te her bireyin yerine getirdiği bir eylem olarak görür. Aristoteles, Platon gibi toplumu meydana getiren vatandaşların erdeminin, içinde buldukları topluma ve devletin şekline göre değişiklik göstereceğini söyler. Aristoteles adalet erdemini de 'orta yol' anlayışıyla açıklar. Ona göre adalet yasaya uygunluk ve eşitliğin gözetilmesidir. Adalet erdemi, bütün erdemleri içerisinde bulunduran ve amacı kendinde saklı bir erdemdir. Ancak Aristoteles, devlet modeli oluştururken öncelikle bulunduğu toplumun siyasi ve toplumsal yapısını göz önünde bulundurarak daha gerçekçi bir devlet modeli kurma ve mevcut devlet anlayışlarının en uygununu bulma yoluna gitmiştir (Aristoteles, 1993: ss.7, 23, 46, 69, 70, 74, 76, 78; Fendoğlu, 1993: ss.129-155). Bilindiği gibi Platon Aristoteles'in hocası olduğu için devlet felsefeleri aşağı yukarı aynıdır. Tabii olarak, Sokrates'te Platon'un hocası olduğu için, Platon'un görüşleri de Sokrates'ten ilham almıştır.

Thomas Hobbes'a göre, devletin amacı, bireysel güvenliktir. Doğal olarak özgürlüğü ve başkalarına egemen olmayı seven insanların, devletler halinde yaşarken kendilerini tabii kıldıkları kısıtlamaların nihai nedeni, amacı veya hedefi, kendilerini korumak ve böylece daha mutlu bir hayat sürmek; yani daha önce gösterilmiş olduğu gibi insanları korku içinde tutacak ve onları ceza tehdidiyle, ahitlerini ifa etmeye ve daha önce belirttiğimiz doğa yasalarına uymaya zorlayacak belirgin bir güç olmadığında, insanların doğal duygularının doğal zorunlu sonucu olan o berbat savaş durumundan kurtulmaktır (Hobbes, 2016: ss.120-138).

Ahlaki hayatın son aşaması devlettir. Hegel'e göre, geleneksel liberal teorilerin aksine, devlet, bireyin yaşamını ve güvenliğini korumak için anlaşma ile kurulmuş bir şey değildir. Hegel, devletin bu kadardan ibaret olmadığını, bundan daha yüksek bir şey olduğunu düşünür. Devlet, Hegel için aile ve sivil toplumun aksine; evrensel fedakârlığın hâkim olduğu alandır. Devlet alanında bireyler kendi öz çıkarları için değil, diğer bireylerle bir arada yaşamak için dayanışma içinde davranırlar. Bu açıdan bakıldığında devlet ve aile arasında bir yakınlık görülebilir. Ancak devlette insanların davranışları ailedeki gibi biyolojik bağlarla belirlenmez. Devlete mensup insanlar eylemlerini özgür bir bilinçle yaparlar (Gökberk, 2012: ss.99-129; Karaböcek, 2004: ss.76-85).

Farabi'ye göre insan, yaratılışı gereği sosyal bir varlıktır, sosyal ve ekonomik hayatı devam ettirebilmek için yardımlaşmayı da gerçekleştirmek zorundadır. Bunun sonucu olarak insanlarla birlikte olmak ve medeni olmak zorundadır. Tabii olarak yalnız başına kendi kendine yetinmeyeceğinden, olgunlaşmayı da gerçekleştiremeyecektir. İnsanın olgunlaşmasının sonucunda ise toplu halde yaşamının gereği olarak devlet ortaya çıkmıştır. İbn. Haldun'a göre devlet insana kesinlikle gerekli bir kurumdur. Bu yalnız hukuku uygulamak için değil, tarihî bir mecburiyettir. Çünkü insanoğlu medenidir, siyasal olarak örgütlenmek onun varlığını sürdürmesi için en önemli şartlardan birisidir. Fizikî ihtiyaçlar ve sosyal zaruretler bu örgütlenmeyi kaçınılmaz kılmaktadır. Böylece devlet, tarihin ilk dönemlerinden itibaren sosyal hayatın zaruri bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Davutoğlu, 1994: ss. 234-240; Sala, 2012: ss. 226-232; Taş, 2022: s. 37). Devlet kelimesinde İslam'ın ilk dönemlerinden modern zamanlara kadar bir takım anlam değişiklikleri olmuştur. Birincisi, “zafer, güç” veya “hâkimiyet” anlamındadır. Bu safhada hâkimiyetin el değiştirmesi önemlidir. İkinci safhada ise, devlet kelimesi hâkimiyetin değişmesinden çok sürekliliğini ifade eden bir kavram haline gelmiş, nihâî siyasî otorite ve yapı için kullanılmaya başlanmıştır. Üçüncü dönem ise devlet kelimesinin çağdaş siyaset literatüründeki kullanımında kendini gösterir. Bu safhada kavram tamamıyla millet-devlet esasına dayalı bir sistemdi (Davutoğlu, 1994: s.234-240). Devlet felsefesi, devlet kavramının kapsamını, devletin yapısını, amacını, tarihi seyrini ve sorunlarını açıklama denemelerinden oluşmaktadır (Bıçak, 2016: ss. 174- 176).

Mâverdî ise, devleti, esasları, toplumsal ve idarî dayanakları bulunan ve siyasal lider tarafından yönetilen bir mekanizma olarak algılamakta ve devleti; “bir bölgede yaşayan insanların toplum düzenini sağlamak amacıyla bütün kamu sorumluluklarını yükledikleri (imamet/hilafet akdi ile) ve meşru güç kullanma tekeline sahip bir melik/halifenin itaati altında birleşmeleri ile oluşan bir birlik” olarak nitelemektedir (Birsin, 2004: s.34).

Devletin sorunları, onun kuruluşuyla başlamıştır. Bunlar nelerdir, devleti kim yönetmelidir? Yöneticinin görevleri, hakları, süresi gibi sorular ilk çağlardan itibaren var olan sorunlardır. Yöneticinin yaptığı hatalar, onun diğerlerinden fazla imkâna sahip olması, başkalarının da yönetime talip olması, yönetimde hanedanlık sisteminin hâkim olması, hanedanlıkta liyakatin ön planda olmaması gibi sorunlar hep olagelmıştır. Bugün devletleri, küreselleşen ve kurumsallaşan dünyada nasıl bir gelecek bekliyor, sömürgeci bir anlayış mı yoksa adalet ve ahlak ilkelerine dayalı bir anlayış mı?

Tarihin her döneminde geniş bir coğrafyaya yayılan Türkler, yaşadıkları bölgelerde irili ufaklı çok sayıda devlet kurmuşlardır ki bu da Türk tarihini bir bakıma devlet kurmanın tarihi haline getirmiştir. Onların bu yeteneklerinin altında yatan en önemli sebep ise, güçlü bir devlet geleneğine sahip olmalarıdır. Bu Türk devletlerinden birisi ve en uzun ömürlüsü olan Osmanlıların kuruluşunda ve imparatorluk haline gelmesinde bu geleneğin güçlü bir tesiri olduğu muhakkaktır (Doğan, 2020, s. 797).

Biz bu çalışmamızda, Lütfi Paşa, Asafnâme; Celâl-zâde Mustafa, Selim-nâme; Gelibolulu Mustafa Âlî, Nushatü's-Selâtin; Kemal Paşazade, Tevârih-i Âl-i Osman, 9. Defter; Hoca Sadettin Efendi, Tâcü't Tevârih; Şükrî-i Bitlisi, Selim-nâme; İdrîs-i Bitlisî, Heşt Bihişt gibi, 16. yüzyıl aydınlarına göre, devletin temel ilkeleri, ihtiyaçları, yöneticinin özellikleri gibi, Türk devlet felsefesinin özelliklerini incelemeye çalışacağız.

1. Lütfi Paşa, Asafnâme

“Evvela sadr-ı azam olan kimesnede garaz olamamak gerek. Her hususu li'llahi ve fi'llahi ve li-vechillahi itmek gerekdür. Zira ânın fevkinde bir mansıb dahi yokdur ki, ana vasıl ola ve hak sözi padişaha hicab itmeyüb, söylemek gerekdür ve erkânı Cenâb-ı Hakka işhad itmek gerekdür” (Lütfi Paşa, Asafnâme, va:3a). Öncelikle, veziriazam olan kişi kötü niyetli olmamalıdır. Her şeyi Allah için, Allah yolunda ve Allah rızası için yapmalıdır. Çünkü bu gayenin üstünde bir gaye yoktur ki, onun için yapılsın. Hak sözü padişaha çekinmeden söylemelidir. Devlet erkânını, Allah'a şahit olarak göstermelidir.

“Ve vezir-i azamun padişaha olan esrarın hariçden değil, sair vüzera bile vakıf olmamak gerekdür” (Lütfi Paşa, Âsafnâme, va:3a). Padişahla vezir-i zam arasındaki sırları dışardan birisi bilmeyeceği gibi, diğer vezirlerin ve devlet adamlarının bile bilmemesi gerekir.

Ve padişah nedimleri ile çok ihtilat itmemek gerekdür. Müluk nedimsiz ve müsahibsiz olmaz. Emma nedim ve müsahib bahşışdan, hilatdan behre-dar olub, mesalih-i halka karışmamak gerekdür. Ve padişah-ı âlem penahı, vezir-i ekber ekser arz-ı didar ittirib pes perdede ihtifa

ittirmemek gerektür. Ve padişaha vezir-i ekber arz ittiği umur dönmemek gerektür” (Lütfi Paşa, Asafnâme, va:3a).

Padişah nedimleri ile çok fazla buluşup görüşmemelidir. Padişahlar nedimsiz ve musâhipsiz olmazlar. Fakat nedimler ve musahipler, bahşişlerden ve hil’atlerden paylarını almalı, halkın işlerine karışmamalıdır. Vezir-i azamın, âlemin sığınağı olan padişahın yüzünü, sık sık halka göstermesini sağlayıp, perde arkasında gizlenmesini önlemelidir. Sadrazamın padişaha arz ettiği işlerin de geriye dönmemesi lazımdır.

Vezir-i ekber gece tenhasında mahremlerinden bi- garazlardan menasiba müstehık olup, fakir ve na-tuvan olanları yoklaşdırub, menasib virüb, ayaklandırmak gerektür. Nitekim Mana-yı vezir, hâkim-i sahib-i tedbir gibidür. Maraz-ı fakr-u-fakadan bi- mecal ve bi-taka olanları ayaklandırmak gerektür. Bir sahib-i kudret kişi olup, mahall-i cengde istihdama yaraya. (Lütfi Paşa, Asafnâme, va:3b)

Vezir-i azam gece tenhasında iyi tanıdıklarından, kötü niyetli olmayanlardan, memuriyete tayine layık olup fakir ve zayıf olanları arayıp bularak, onlara iş verip güçlendirmelidir. Nitekim vezirin anlamı, tedbirli doktor demektir. Fakirlik hastalığından mecalsiz ve takatsiz kalanları güçlendirmelidir. Bunlar zamanla kudret sahibi insanlar olup, savaşta hizmet edebilirler.

Vezir kendi tevabî’ine zeamet virmemek gerektür. Âdemleri timar ile kanaat irmek gerektür, virürse de az gerektür ve iki üç kılıcı bir yerde biriktirmemek gerektür. Meğer defterdar yahud nişancı haslarından ola. Ve vezir, padişahı meyl-i maldan ve mal tekaribi ile vebalden saklamak gerektür. Nice beytü’l-mal namına akça düşse veresei gelince, Bab-ı Hümayunda emanet vaz’ olunmağı bu hakir ittirdim ve padişahımız Sultan Süleyman Han-ı adalet invan yedi yıla dek Bab-ı Hümayunda emanet vaz’ olunub, yedi yıla dek nakl ile yahud sair tarik ile bir varis zuhur itmezse hazineye alınmak buyurmuşlar. Zira emval-i halk bi-vech dahil-i mal-i padişahi olmak fena-yı devlete daldur. Vezir-i azam padişaha umur-ı din ve devlete lazım olanı tevakkuf itmeyüb söylemek gerektür ve çendan azliden vehm itmemek gerektür. Bir hizmet-i nahemvar görmeden azl ile beyne’n-nas pesendide olmak yegdür. (Lütfi Paşa, Asafnâme, va:3b-4a)

Vezir kendi adamlarına zeamet vermemelidir. Onun adamları timar ile yetinmelidir, verirse de az vermelidir. İki üç kılıcı bir yer de tutmamalıdır. Ama defterdar ve nişancı haslarından olursa, olabilir. “Vezir-i azam salavat-ı hamseyi cemaat ile hanesinde eda idüb, ve kapusu açık olup, buluşması asan olmak gerektür, ve arz şiken olmayub, mümkün olan mertebe tatyib-i hatıra sa’y itmek gerektür (Lütfi Paşa, Asafnâme, va:4a). Vezir-i azam, beş vakit namazı, cemaatle evinde kılmalı, kapısı daima açık olup, kendisiyle görüşüp konuşmak kolay olmalıdır. Kendisine bir şey arz edenleri kırmayıp, mümkün mertebe, gönülleri hoş tutmaya çalışmalıdır.

Vezir-i azam olanların evkatı, mühimmat-ı saltanata masruf gerektür. Takayyüd-ibağa saz u söz ve işret münasib degüldür. Ol makama geldükden sonra münasib olan sükût ve takvadur. Mümkün olan mertebe nefsinin salaha ve âlemi ıslaha saa’y itmek gerektür. Ve sadr-ı azam olan, ehl-i divandan olan erbab-ı menasiba ve ülemadan olan erbab-ı marifete riayet ve iltifat ile müşarün bi’l- benan idüb, istimalet virmek gerektür. Ve ehl-i menasib ve ahl-i divanı kendüden gayriye mahkûm itmemek gerek. (Lütfi Paşa, Asafnâme, va:5a)

Sadrazam olanların, vakitlerini saltanatın önemli işlerine harcaması gerekir. Zinaya düşkünlük, saz söz ve işret onlar için uygun değildir. Bu makama geldikten sonra uygun olan, sukut ve takvadır. (Allah'tan sakınma) Mümkün olduğu kadar nefisini düzeltmeye ve dünyayı iyileştirmeye çalışması gerekir. Sadrazamlar, divanda olan makam sahiplerine ve ulemadan olan marifet erbabına saygı gösterip iltifat ederek, parmakla gösterilir hale getirip gönüllerini kazanmalıdır. Makam sahiplerini ve divan ehlini kendinden başkasının hükmü altına sokmamalıdır.

Ve sadr-ı azam olan meclisinde meratib-i ehl-i menasıbı bilmek gerek. Her birinin makamı nedir, anlayub bilmek gerek. Ve vezir-i azam, padişah-ı âlem penaha ekser sözünde “padişahım ben yükü boynumdan giderdim, toğrusun söyledim, ruz-ı cezada şimden gerü cevabı sen vir” dimek gerektir. (Lütfi Paşa, Asafnâme, va:5a-6a)

Vezir-i azam olan kişiler, kendi meclisinde bulunan makam sahiplerinin mertebelerini her birinin durumunun ne olduğunu anlayıp bilmesi gerekir. Sadrazam, âlemin sığınağı olan padişahla konuşurken, sık, sık “padişahım, ben yükü boynumdan giderdim, doğruyu söyledim, bundan sonra kıyamet gününde cevabı sen ver” demelidir.

“Ve divanda şaki istimaında bi'z-zad mukayyed olmak gerektir. Ve etraf-ı eknafdan ilçi, gelse çokluk ahvale vakıf olmamak için üstüne bekçi koyalar ve ısmarlamak gerektir ki, çokluk gezdirmeyeler” (Lütfi Paşa, Asafnâme, va:6a). Divanda şikâyetçi dinlenirken veziriazamın bizzat bulunması gereklidir. Dışardan elçi geldiğinde, durumları iyice kavramaması için, yanına bir bekçi konmalı ve ona elçiyi çok gezdirmemesi tembih edilmelidir.

“Ahval-i narh umur-ı mühimme-i alemdur, anunla muhkem mukayyed olmak gerek. Erbab-ı mansıbın kimi pirinç bezirganı kimünün hanesiattar dükkanı olmamak gerek, narh mesalih-i fukaradur” (Lütfi Paşa, Asafnâme, va:6a-6b). Narh meselesi, dünyanın önemli meselelerindedir. Onunla çok sıkı bir şekilde uğraşmak gerekir. Makam sahiplerinden bir kısmının pirinç tüccarı olması ve bir kısmının evinde attar dükkânı olmaması gerekir. Narh fakirlerin yararına olan önemli bir iştir.

“Ve ehl-i menasıbı bir iki şikâyetçi sebebiyle azl itmek gerek, bir iki kere şikâyetçisi olsa, eğer ümeradur ve eğer kuzatdur, sadr-ı azam olan bir nasihat-müşir mektup gönderüb nasihat itmek gerek. Anunla mütenessih olmayub, şakileri üstelerse azl olunmak gerek” (Lütfi Paşa, Asafnâme, va:6b). Makam sahiplerini bir iki şikâyetçi nedeniyle görevinden almamak gerekir. Şikâyet edilen, gerek beylerden olsun, gerekse kadılardan olsun, eğer hakkında bir iki defa şikâyet olunursa, veziri azam ona öğüt yollu bir mektup gönderip, nasihat etmelidir. Eğer bununla yola gelmez şikâyetçileri de şikâyetlerinde ısrar ederlerse, görevden alınması gerekir.

“Sadr-r azam olan makadır-şinas gerek. Herkesün kadrın eğer haseb iledür, ve eğer ma’rifet ile, ve eğer hizmet iledür, bilmek gerek. Ana göre tevciye itmek gerek” (Lütfi Paşa, Asafnâme, va:6b). Veziriazam olan kişinin, kadir kıymet bilir olması gerekir. Herkesin değerini, gerek soyu yönünden, gerekse bilgisi yönünden ve gerekse hizmeti yönünden bilmeli ve buna göre görev vermeli.

2. Celâl-zâde Mustafa, Selim-nâme

Ol zamanda Han-ı Muhammed Giray adlı bir ferzend-i na-halefi var idi.Tabi’atı, şerr-u şura mayıl, şanı, humk-u fesad, kendü zübde-i erazil idi. Han olan atasına hitab ider ki, “Ahmed Sultan bize bunca inayetler idüb, bu denlü memleketler ve vilayet ve hisarlar ihsan ve temlik idüb, mülk- name göndermiş. Bu re’et-ü atıfet mukabelesinde bize lazımdır ki, karındaşını tutub anı mesrur—u pür- hubur ideyüz.” Deyü hitab amiz-ü-fesad-engiz sözler söyledükde, Han-ı atıfet-nişan anın bu mülahaza-i mefsetet-mealini defîcün “Oğul maksud-u-muradın kalla ve memleket ise, şah Selim Handahi senden diriğ eylemez, andan dahi iste” deyü hatır nişan eylemiş. Bir Şah hazret-i padişah-ı bihişt-aşıyanı ziyafet içiün cem’iyyet-i has idüb, adet-i Tatariyye üzre meclis-i azim olub, bal aşamışlar. Ol bezm-i has üzre Muhammed Giray ayak üzre kalkub, elinde peymane-i niyaz ve meskenetler ile söyleyüb, “Selim Sultan atanın zamanı az kalub, taht-ı Ruma padişahlık senindir. Serrir-i devlete cülus itmek karıbdır. Ol zamanda sende bir nesne ötünerin kabul eyle” didiklerinde, hazret-i padişah-ı bihişt-aşıyan cevab virüb”Han zade maksud-u- matlubunuz nedür” didiklerinde, “Kefe vilayetlerini ve içinde vaki olan hisarlarıyla ve iskeleleriyle bize temlik eyle eyyam-ı devletinde biz tasarruf idelüm...”didiklerinde, hazret-i padişah-ı bihişt-aşıyanı-enara’llahu burhaneh- lisan-ı azbi’l-beyanlarından cevahir-i dürer-nisar idüb, buyurmuşlar ki, “Han zade biz padişahlıruz. Padişahların adet-ü-kanunlarında ve kadimden ma’mulün-bih olan törelerinde vilayet ve memleket bağışlamak yokdur. Padişahlar memleket alırlar, kimesneye memleket virmezler. Cevahir-ü- sim-ü-zer ve la’l-ü yavakit ve esnaf-ı Güher ve nukud ve emtia ve esbab ve zıya-ı hüsrevaneden her ne istersenüz diriği olunmaz, virilsün. Tek vilayet ve memleket murad idinme” dimişler. (Celâl-zâde Mustafa, 1997: va: 61b-62a)

Yavuz Sultan Selim, babasının son dönemlerinde, memleketin durumunu iyi görmediğinden babasıyla buluşup memleketin durumunu anlatmak ve hayır duasını almak ister. Yolda Kırım hanı ile Kefe de buluşurlar. Bu haberi duyan Yavuz’un kardeşi Sultan Ahmed derhal hana bir mektup yazarak, Kefe vilayetinde birçok yerleri, Yavuz’ a yardım etmemesine karşılık onlara vermeyi vadeder. Muhammed Giray babasına” işte sultan Ahmet bize memleket veriyor, bizde kardeşi Selim’i tutup ona verelim gönderelim” dediğinde Han der ki” Oğlum maksadın memleket ise, Şah Selim Han senden esirgemez, ondan iste der. Bunun üzerine akşam Selim adına bir ziyafet verilir. Orada Muhammed Giray kalkarak şöyle der: Selim Sultan atanın zamanı az kaldı, taht-ı Rum’a padişahlık senindir. O zaman senden bir ötüñ isteriz. Yavuz’un kalkıp isteğinin ne olduğunu sorması üzerine, Muhammed Giray: Kefe vilayetlerini ve içinde olan hisarlarıyla ve iskeleleriyle bize ver, biz tasarruf edelim, der. Türk devlet geleneğine bağlı olan Sultan Selim şöyle cevap verir: Han zade biz padişahlıruz, padişahların adet ve kanunlarında, önceden yapılan törelerinde, vilayet ve memleket bağışlamak yokdur. Padişahlar memleket alırlar kimseye memleket

vermezler. Mücevher, altın, gümüş, yakut, nakit, mal, elbise isterseniz sizden hiçbir şey esirgemem, ne isterseniz verilsin. Sadece memleket ve vilayet isteme, der. Bundan sonra Yavuz, kızarak kalkıp otağına gider.

“Arab diyarını feth idüb geldükden sonra, asitane-i saadetde Piri Paşa’dan gayri vezir yoğ idi. Din-ü-dünya umurunda, saltanat-u-hilafet ahvalinde anlara, kemal-i itikadları var idi. Fîl-hakika, cümle-i insanın a’kali, kâffe-i beni âdemin efzal ve ekmeli idiler. Mahallinde eserleri tafsil olunur.” (Celâl-zâde Mustafa, 1997: va: 39b). Piri Paşa, çok akıllı, olgun bir vezirdi, din ve dünya işlerinde, saltanat ve hilafet konularında onlara tam bir bağılıkları vardı.

Bu kemine, katib-i divan-ı âli olub, altı yıl mikdarı hizmetlerinde idim. Merhum her gice ta nısfu’l-leyle değin evlerinde divan iderdi. Mesâlih-i müslimini görüb, memalik-i mahruse-i padişahide olan mezalim ve mehayife ilim tahsil idüb, giceler uyumazlardı. Bu babda Sultan Selim’in bir veçhile ihtimam-ı hümayunları var idi ki, ekser gicelerde, iki üç defa bir bahane ile kapucular gelib görürlerdi. Mühimmat-ı müslimini görürlermi, deyüb paşayı tecessüs iderlerdi. İrteleri, divan-ı hümayuna varıb vakt olurdu. Sabahtan içerü girüb öğle zamanına değin, gice gördükleri mesalihi, cümle izz-i huzurlarına arz iderlerdi. Memalik-i İslamiyyede bir ahade zulüm ve cevr olunduğuna rızaları yoğ idi. Ve memleketde zulüm ve cevr olduğunu bilmemek, yanlarında ulu günah idi. Hakikaten kendülerini padişah bilmezlerdi. “Allahu tealanın kemine-kemter bendesi yeryüzünde ibadının mühimmatını kayurmağa komuş edna efkendesiyem” deyü buyururlardı. (Celâl-zâde Mustafa, 1997: va: 39b; Kılıç, Remzi, 2000: ss.85-88)

Bu aciz, yüce divan kâtibi olarak, altı yıl onun hizmetlerinde idim. Paşa her gece, ta gece yarısına kadar evlerinde toplantı yaparlardı. Müslümanların yararlı işlerini görüb, padişahın ülkesinde olan zulümlerle ilgili bilgi edinip geceleri uyumazlardı. Bu konuya Sultan Selim o kadar çok önem veriyordu ki, çoğu geceleri bir bahane ile gelir kapıcıları kontrol ederlerdi. Böylece, Müslümanların işlerinin halledilip, halledilmediğini öğrenirdi. Ayrıca yine Paşa’nın da halkın işini halledip, halletmediğini gizli gizli izlerdi. Ertesi gün divana gelir, bazen sabahtan öğleye kadar gece gördükleri işlerin hepsini padişaha sunarlardı.

İslam ülkelerinde bir kişiye bile haksızlık ve zulmedilmesini hoş görmezlerdi. Ülkesinde zulüm ve haksızlık olduğunu bilmemek ona göre en büyük günah ve sorumluluktur. Gerçekten kendisini padişah olarak görmezdi, Yüce Allah’ın, aciz, hakir kulu, yeryüzündeki kullarının önemli işlerini kayırmağa koyduğu en aşağı yaratığım, diye buyururlardı.

Mal-ü-mülk ve cevahirin kadri yanlarında –lâ-şey- bütün aleme daver-ü- padişah olmadan bir hatır-ı hakiri gâmdan azad eylemeği, yeg severdi. Menasıb-ı ulyaya istihkak, katında makbul ve müsellemler olub, bir yaraca müselleme sancak ve mirlik, makbulca piyadeyeali-dirlik ve kişver girlik virmek cayız idi. Namerde iltifat, muhannese hüsn-i nazar, yanında kan ile, fûru-maye bî-asl ve bir nefis-i hasise hizmet buyurmak, cenabında ulu günah ve mertebe-i bedter idi. Her hizmete liyakat gözetmekde, pehlevan, nüktedan-ı nadan ile tekellüm ve hitabdan ari ve perhizdiler. Sultanlar, tac-u-tahtla iftihar, alem-medarlar, hükm-ü-hükümet ve serveri ile sahib-i itibarlardır. Ol şah-ı iklim-i kemal-ü-maarif ve şehinşah-ı memalik-i fazl-u-letayif, külah-ı maha

baş indirmez ve tac-u- efserden ‘ar iderdi. Hil’at-ı hilafet-ü-saltanat, kamet-i bülend-i pür selabetlerine istihkak ile mevrus olmuş iken, fakirane libaslar ve kisvetler ihtiyar idüb, atlas ve diba-yı zerrin ve came-yi zerbeft ve şevket-ayine nigahları yoğ idi. Cism-i çerifleri musavver-i ruh; kalıb-ı beden-i münifleri, serapa gencine-i fütuh idi. Ray-ı âlem araları, kititanlık-mülhazalarını iş-u-işret-i berine koyub, hord-u-hvabe haris değiller idi. Şam-u-seher cidd-ü-cehdleri, iktisab-ı kemalat-ı insiyye ve leyl-ü-nehar sa’y-i ihtimamları, tekmil-i me’arib-i kudsiyye olmuşdu. Hatır-ı atırları, zevaya-yı kulübe Pertevi lutf-u-ihsan irişdürmege, seherden sama varıncaşems-i Rahşan-ı zamir-i münirleri, şem’-ı mur-asar idi. Giceden sabaha irişince, envar-ı efkâr-ı feth-asar ile pür-nur ve taban olurdu. (Celâl-zâde Mustafa, 1997: va: 35a-35b; Kılıç, Remzi, 2000: ss.85-88)

Mal, mülk ve mücevher ‘in onun yanında hiçbir değeri yoktu. Bütün insanlığa hükümdar olmaktansa, zavallı bir gönlü gamdan, kederden kurtarmayı tercih ederdi. Yüksek mevkilere gelince o makamların hakkını vermek için; bir yararlı askere sancak ve emirlik, makbul bir piyadeye yüce dirlik ve rütbe vermek gerekirdi. Şahsiyetsiz kişilere iltifat, kadın tipli erkekler, soysuz ve mayası bozuk, cimri bir şahsa hizmet etmek onun yanında çok kötü bir şey ve en büyük günahı.

Genel olarak sultanlar taç ve tahtıyla böbürlenip, dünyayı elinde tutarlar ise hükümet idare etmekle, ululukla itibar sahibi olurlardı. O ise, olgunluk ve marifet ülkesini şahı ve fazilet güzellikler memleketlerinin şehin şahı, hiç kimseye eyvallah etmez ve taç ve tahttan utanırdı. Halifelik kaftanı, layıkıyla ona kalmışken; fakirlere yaraşır elbise ve giysileri seçip, atlas ve altın yıldızlı ipeklî sırmalı ve gösterişli giyeceklere önem vermezdi. Dünya ile ilgili önemli görüşleri olan ve ülke fethetme düşüncelerini, eğlenme yerine koyup yeme ve uyumaya düşkün değildi. Gece gündüz, çaba ve gayretleri insani olgunluğu kazanmak, gece gündüz çalışıp çabalamaları kutsal ve iyi işleri tamamlamaktı. Sabahtan akşama kadar, güzel gönlüyle, insanların kalbine iyilik ve yardım etmeye çalışırdı.

Merhum Sultan Bayezit Han-aleyhi’r-rahmeti ve’l- gufran- zamanına gelince atabe-i ulya-yı Osmaniyede adet ve kanun, cümle-i şahan-ı alışanın kapuları mesdud olmayub mekşuf olup her padişah-ı saadet me’lûfın ‘izz-ı huzur-i mevfurî’-l huburlarında tedabir-i saltanat ve kazaya-yı mücahidin müşavere olunan erkân-ı devlet ve ayan-ı saltanatları ol zamanenin merdum-zadeleri kemal-i maarif-ü- fezayil ile ma’mur azadeleri olub, hakikaten Müslümanlar pak-i itikatlara, nisbet-ü-taassubdan ‘arî hakk-şinaslar, merhamet istinaslar, salih ve mütedeyyinler olurlardı. Cenab-ı şeriflerinde Hakdan ‘udul ulu günah, tarik-i irtişaya süluk, büyük cerime, yanlarında karanlık cah idi. Bu evsaf ile mamur mevsuf olmayınca kimesne padişaha vezir olmazdı. Merdum-zade asil olmayub lakin ‘atebe-i ulyalarında beslenüb adab-u- ta’lim ile mürbb, fezayil-ü-maarif ile ma’mur ve mualla olmuş bendelerden kimesne irişürse ki, vezarete tamam müstaakk ve layık ola, ana dahi ol makam-ı mu’allayı dayıma ‘ulemayı kendülere müşahib kılıb, efazil ile meşveret, erbab-ı kanun ile hüsn-i muamele ve muvafakat iderlerdi. Efrad-ı aferideden ferde zulm-ü-teaddi itmege ve ittirmege rızaları olmayub, alem tolusı mal-u-menal olsa sim-ü-zer ve cevahire iltifatları olmazdı. Zemanlarında meyl-ü-nisbet ve taassub-u-gazap ve hıyan-ü-irtişa ile kimseye mansıb vermekden ulu günah ve cerime yoğ idi. Cümlesi cadde-i şer-i kavime muti’ ve munkad,kavanin-i kadime üzre mesalih-i müslimini görmekte insafa mu’tadlar idi. (Celâl-zâde Mustafa, 1997: va: 48b-49a)

Sultan Beyazıt Han zamanında da, Osmanlı sarayındaki adet ve kanunlara göre, bütün büyük padişahların kapıları açık olurdu. Her padişahın büyük bilginlerin de hazır bulunduğu huzurunda, idari tedbirler, mücahitler ile ilgili öneriler görüşülürdü. Kendileri ile istişare edilen devlet adamları o zamanın erdemli, olgun ve özgür kişiler, gerçek Müslümanlar, temiz, inançlı, taassuptan uzak, hak bilir, şefkatli, samimi ve dindar olurlardı. Şerefli huzurlarında haktan dönmek büyük günah, rüşvet yoluna gitmek büyük suç, yanlarında karanlık bir kuyu idi. Bu nitelikler olmayınca hiçbir kimse padişaha vezir olamazdı.

Her zaman ilim adamlarıyla beraber olur, akil ve iyi insanlarla istişare ederdi. Ülkesindeki fertlerden tek bir kişi bile ne kendisi zulüm ve tecavüz eder, ne de başkası tarafından zulüm ve tecavüz edilmesine izin vermezdi. Dünya dolusu mal mülk olsa, altına gümüşe ve mücevhere önem vermezdi. Onun zamanında, yakınlık, ilgi, taassup, öfke, ihanet ve rüşvetle bir kimseye makam vermekten daha büyük suç ve günah yoktu. Herkes şeriat caddesine uyar, süregelen kanunlara göre Müslümanların işlerini görmeye ve adalete alışıklardı.

Ol varun bahtların makam-ı mualla'ya 'uruçları ve zat-ı mefasid-simatın zevaya-yı tasarrufat-ı milke vüluclarıyla zatlarında enva-ı kibir-ü-gurur, tabiatlarında esnaf-ı mefasid-ü- şurur zuhur idüb, az zaman içinde debde-i hükümet serveri, kemal ve dad ve dihiş ve mehteri- birle zi-şan ve kam-ran oldular. Menasib-ı ulyanın nasb-u azli, ellerinde, cevahir-ü a'malın hall-ü kuşadı zimmetlerinde mutlaki'l- 'inan olmağla, bilmedikleri umuru ehlinden sormağa âr idub, kendü tebayi'-i heva-perestleri muktezasinca amel kılmağı kaide-i merziyye ve tarika-i mer'iyye 'addedüb, bir yini üslub peyda ve cedit kanun hüveyda kıldılar. Adalet-ü- nisfet umuru matruh, irtişa-vü-barı nisbet ve taassub kapuları meftuh, tiğ-u-tir-i cevri-u-udvan ile ref'et ve şefkat ecsamını meriz ve mecruh eylediler. Kadimden 'alî mansıblar, şecaat-medar, şehamet- şî'ar olan yarar ve şir-merd merd-i dilir olanlara teccih oluna gelmiş iken, ol etvar ve ka'ide metruk olub her Türk sipahi ve emir kanda bir bedbaht bir şakî ve gümrah var ise, ehl-i kadr ve sahib-i tedbir oldı. Deniler her mahalleye kethuda kethüda, küşteniler her vilayete mutasarrif ve refi'l-liva oldılar. (Celâl-zâde Mustafa, 1997: va: 50a-50b)

Özellikleri bozguncu olan kötü kişilerin, yüksek makamlara çıkmaları ve bunların ülkenin işlerine karışmaları ile kendilerinde büyüklenmeler, davranışlarında değişiklikler başlar, kısa zamanda yönetici olmanın sarhoşlu ile mutlu olurlar. Bundan sonra, üst makamların atama ve uzaklaştırma işlemi ellerine geçer, ayrıca her türlü kıymetli mücevherlerin, mal ve işlerin çözümü de şartsız bir şekilde onun iradesine geçer. Vakıf olmadıkları işleri ehline sormaktan utanırlar, kendi arzularına göre karar vermeyi de olması gereken gibi gösterirler. Böylece kendi isteklerine uygun bazı yeni usul ve düzen ortaya koyarlar. Bu düzende adalet terk edilmiş, rüşvet, adam kayırma, taassup, zulüm ve düşmanlık ile icraat eder, şefkat ve acıma ortadan kalkar. Eskiden üst makamlara yiğit ve mert olanlar getirilirken, o kurallar ve kaideler terk edilip, mutsuz, yolunu kaybeden makam ve mevki sahibi oldular. Alçaklar her mahalleye kethüda, öldürülmeye layık olanlar da her vilayete mutasarrif ve sancak beyi oldular.

3. Gelibolulu Mustafa Âli, Nushatü's-Selâtin

Evvela lazım olan oldur ki reayaya kendileri kendüleri sevdürel ve zü'afa ki, vedayi'-i Haliku'l-berayadur. Ta ki, kendüleri mahbubu'l-kulub idineler. İmdi mülükün hüsn-i siretleri, vezir-i destleri olan mahlukatla takayyüde himmetleri ve dayimü'l-evkat hükema-i ukalayla mücaleleset ü ülfetleri ve şeban-ruz mukarenet-i ağbiyadan tecennüb ü feragatları ve sergüzeşt-i mülük-i pişin olan ilm-i tevarihе gah ü bi-gah muvazabatları ve mümkün oldukça dest-i taaddilerini kasır idüb kasdı- nasfet ü adaletleri nakdı- kamilü'l- 'ıyar mesabesinde ehl-i kemal zümresi turırken nevakısu'l- ukul ve hıssı vü lâl ve Ye'cüc-i fitne vü ihtilal olan müdabanun umur-ı mülke adem-i mübaşeretleri, hususa, ulema-ı a'lam ve fudala-i nafizü'l-ahkam ki, 'umud-i divan- hane-i din ü devlet ve kavayım ü sabitü'l- iktam-ı bünyan-ı mülk ü millettür'. (Âli, 2015: va, 25ab-25b)

Zira bu zayıf halk her şeyin yaratıcısının sultanlara emanetidir. Bu bakımdan sultanlar onları kalpten sevmelidir. Padişahların doğru yolu takip etmeleri, yönettikleri halkla yakından ilgilenmeleri, devamlı olarak akıl kişiler ve filozoflarla oturup kalkmaları, her zaman ahmak takımından uzak durmaları ve daha önceki padişahların hikâyelerini, tecrübelerini anlatan tarih ilmiyle sürekli meşgul olmaları ve mümkün oldukça, halka eziyetten kaçınmaları, insaf ve adaletlerini ön plana çıkarmaları, olgun insanlar dururken fitne ve ihtilal çıkaran nedimleri devlet işlerine karıştırmamaları gerekir.

İkinci lazıme, nadiru'l- akran, fasihü'l-lisan bir edib-i musahibdür ki, siretinde siyer-i enbiyaya müşabeheti ve sohbetinde Tevarih-i mülük ü evliyaya istihzar u rağbeti olub, gah ü bi-gâh ser-vakt-i saadet-i padişahide hazır ve ırz-ı saltanatı muhill olan havadisün akval-i sariha ve emsal-ı sahiha ile arz u naklinde cür'eti zahir ve ehl-i hakk u munsif olub, kimseye buğ u ğaraz u adavet kılması hilaf-ı mütebâdir ola". (Âli, 2015: va,25b-26a)

Padişahlara, ahlaki peygamberlerin ahlakına benzeyen, sohbetlerinde evliya ve meliklerin tarihini anlatan, güzel konuşan bir danışman gereklidir. Zaman zaman kutlu padişahın özel dairesinde hazır bulunmalı saltanatın şan ve şerefine zarar veren haberlerin, doğru sözlerle ve güzel örneklerle nakledilmesinde cesaretli olmalıdır.

Dördüncü lazıme, casusan-ı dindar ve kar- aghan-ı perhiz-kar kullanub her saat ve her an umur-ı cumhuri teccüs ve ahval-i hükkâmı tafahhustan hali olunmaya. Be-şart-ı an ki, kullanılan casuslar eda-i kelâm-ı hakda kalem gibi cari ve ğill ü ğış ve kizb ü dürüĝdan 'ar'ı olub vüzera hatırlarıçün mensubatını himayet eylemeye. Ve mal-dar olanların zehr-i katilin alub yılan gibi eğrilikle hilaf-ı vaki' tatlu tatlu yalanlar söylemeye. (Âli, 2015: va,31b-32a)

Padişah dindar casuslar kullanılmalıdır, haramlardan kaçınan işini iyi bilen, uyanık ve dindar casuslar kullanmalıdırlar. Padişahlar, her saat ve her an toplumun işlerini araştırmalı, hâkimlerin verdiği bütün kararları takip etmelidir. Görev verilen casuslar, doğru sözlü, hile ve yalan dolandan uzak durmalı, vezirlerin hatırı için mensuplarını himaye etmemelidir. Zenginlerin etkisiyle, yalanlar söylememelidir. Bu bakımdan bazen casusların hal ve hareketleri araştırılmalı, yalan dolanları ve

sadık olmadıkları ortaya çıkarsa cezalandırılmalıdır. Bu davranış, diğerlerinin saygı duymasına vesile olup daima padişahın şüphe ve öfkesinden çekinmelerini sağlar.

Beşinci lazıme, kura u diya' ve kasabat ü bika'da vaki olan riba-horan ve yerlü nayiblerle avan fasakasına avan kimesnelerün tarh ü tardidur ki, anların hükümet-i dayimesi ateşi, fukaranun han-manını yakmışdur. Ve arz-ı kudret ü temevvülle teğallübleri reayaya hak-i mezellele bırakmışdur. Hükkamdan ziyade anların ahkâmı caridür. (Âli, 2015: va,32b,100a)

Köylerde, küçük çiftliklerde ve kasabalarda ortaya çıkan tefeciler, yerli vekillerle (vali ve kadı vekili) yarıdakçılardan tayinleri ve azillerini yapmaktadırlar. Onların idareleri, toplumu gerçekten çok zor duruma düşürmüş ve çok can yakmıştır. Güç, kuvvet ve zenginlik sayesinde hükümet sürmeleri halkı düşkün hale sokmuştur. Hâkimlerden ziyade onların hükümleri geçerli hale gelmiştir, zira hâkimler sebatsız ve kararsız onlar ise halka zulümde kararlıdır. Hatta sözü geçen hâkimler bile, onlarla dost gibi geçinmek zorunda kalmış, fitne ve fesadı körükleyerek, halkı genel ayaklanmaya teşvik etmişlerdir ki, bu da onların korku ve endişelerinin ispatıdır.

Yedinci lazıme, ihtiyar-ı ukala istihdam-ı hükema 'kanun-ı kadim degül'dür' deyu taallül olunmayub ol adet-i me'lufe müsteviyet'ül- akdam olan eşhas-ı masnufa ma-beynlerinde icra oluna ki, re's-i mali me'al nakd-i idrak idüğü ruşen ve sermaye-i makasid u amal gevher-i zihn-i derrak olduğu müberhendür. Zira Hallak-ı bi-çün" Ellezine ya'lemune hel yesevi ve'l-lezine la ya'lemun" buyurdıkları ulemanun tefevvuku tammına ve ukalanın taşadur-ı mucebu'l-ihiramına nass-ı kati'dür. (Âli, 2015: va,35a)

Devlet kademelerinde bilginlerin ve akıllı insanların istihdamının tercih edilmesi 'kanun-ı kadim degildir' diyerek sebep ve bahane aranmamalıdır. Önceden uygulanan adetleri, kabul etmeyenler kendi aralarında değerlendirilmelidir. Zira eşi benzeri olmayan yüce yaratıcı" hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu" ayeti kerimesinde buyurdıkları ulemanın tam olarak yükselmesine ve saygı gösterilmesi gereken akıllı insanların başköşede oturmasına kesin bir delildir.

Dokuzuncu lazıme, selatin-i nam-dar ve havakin-i Sikender-mikdar, madam ki, ganayim-i cihadla kam-kar ve avaid-i guzatla mütemellik-i ziya' u akar olmayalar. Amayir-i darü's-şifa yapmağa himmetleri ve kitabet-hane ve medaris-i ulya tamirine sarf-ı dikkatleri ve bi'l-cümle hayrat ü müberrat inşasına iltifat ü rağbetleri ve lazım olmayan yerlere beyt'ül-mal-ı müslimini harç ü hasaretleri cidden münasib degüldür. Zira beytü'l-maldan amayir bünyadına ruhsat ve lazım olmayan mesacid ü medaris icadına bi-hasebi's-şer' icazet yokdur. Meğerki bir padişah gaza-yı zafer-dest-gâh idüb, aldığı ganimet malını lezayiz-i nefsanıyyesine sarf eylemeye. Ve hayrat u hasenat makulesine harcanub isbat-ı asara tekayyüd eyleye. (Âli, 2015: va,39a, 89b-90a)

Sultanların ganimetle mal mülk sahibi olmamaları gerekir. Ünlü sultanlar ve İskender gibi büyük hükümdarlar sağladıkları savaş ganimetleri ve gazilerin gelirleri ile mülk ve emlak sahibi olmamalıdır. Hastane inşasına, kütüphane ve yükseköğretim kurumlarının yapımına hız vermeleri, her türlü hayır ve bağış kurumları inşasına özen göstermeleri gerekir. Gereklisi olmayan yerlere devlet hazinesinin saçıp savrulması uygun değildir. Zira hazineden hayır kurumları inşasına ruhsat olmadığı

gibi, lazım olmayan mescit ve medreselerin icadına da şer'i yönden izin yoktur. Padişah sefere çıkıp onun payına düşen ganimet malını canının çektiği lezzetli şeylere sarf etmemeli, hayır hasenat gibi yerlere harcayıp eserler bırakmaya çalışılmalıdır.

On üçüncü lazime, oldur ki, gerek Selatin-i Ali-cah, gerekse ekarim-i a'yan-ı sipah bahşiş ü ata ve in'am-ı sehâda galat kılmayalar ki hakan-ı ruy-i zemin ki, emin-i beyt'ül- mal-ı müslimin ve hafız-ı vedi'at-i Rabbül- alemindür. Bunca hazayin ü defin ve ma-melek ü va-pesin, ashab-ı istihkaka tevzi olunmak bahşayış-i na-mütenahilerinde meziyyet-i ta'adül bulunmak ve in'am ü ihsan itdüklerinde dahi liyakat ü isti'dat gözedilmek ve mücerred muhtacın ü fukara olanlar bi-hasebi'l- isti'dad ehakk u ahra olanlarla beraber görülmemek gerekdür ki, yüz dirheme layık olmayın şahsa, mesela bin direm i'ta kılana arifler 'galat-ı bahş' dirler. Kezalik, hezar dinara müstahak olana yüz direm isar idine ukala! ma kusu'l-kerem' itlak iderler. (Âli, 2015: va,44a)

Padişahların ve yüksek rütbeli komutanların, bahşiş ve yardımları adaletli yapması gerekir. Yeryüzünün hakanı olan padişah, hazinenin emini ve âlemlerin rabbi olan Allah'ın verdiği emanetin bekçisidir. Bu kadar define ve hazinelerin hak sahiplerine dağıtılmasında sınırsız bağışlarında eşit davranılmalı, iyilik ve ihsan ettiklerinde dahi liyakat ve yetenek göz önünde bulundurulmalıdır. Gerçekten muhtaç ve fukara olanlar, yetenekli, en layık ve en uygun olanlarla bir tutulmamalıdır. Zira bilginler yüz dirheme layık olmayan şahsa, bin dirhem yardım yapılırca 'uygun olmayan bağış' derler. Aynı şekilde âlimler de bin dinara müstahak olana yüz dirhem bağış yapana da 'yardımı kısmak' derler.

On dördüncü lazime, beyt-i mal-i müslimini israftan siyanet ve hazayin ü va-pesini olur olmaz yerlere itlaftan hirasettür ki, hazinesiz padişah sermayesiz tacire döner ve mesarifi iradına galib şehin-şah mal-dar iken sınımsız haceyeye benzer ki, istediği meta'a dest-res bulmaya. Ve re's-i malı ruz-be-ruz izdiyadla bürüz u zuhur bulmaya. Mesela memalik-i ma'mure-i Osmaniyeden ba'z-ı ihracat vardır ki, mahz-ı israf ü itlafla bahirü'l-halatdur" (Âli, 2015: va,45a). "Cümleden pay-ı taht-ı aliyye mahmiyye-i Konstantiniye'deki saray ı cedit-i sultani ve andan gayrı saray-ı atik-ı hüsrevani ammehüma'llahü Ta'ala ki, her biri bir şehri-i mamur gibi imaret- encam ve huddam-ı vacibül-ihiram zümresinden nüfus-ı kesire ile zahir'ül-intizam olub, selatin-i selef ve havakin-i sahib-şeref zamanlarında bu rüstakla saray-ı samiyeye ve bu güne tümturakla darü's-saade-i amire görünmüş degülken, hususa tab-ı latif-i şehir-yaride ahar saraylara çendan meyelan ü rağbet buyurulmaz iken nefsi-i İstanbul'da İbrahim Paşa Sarayı ve Valide Sultan Sarayı ve Galata Sarayı ve Üsküdar Sarayı ki atik ü cedit iki azim saray-ı naim idadından gayrı dört darü's-saade-i vacibü't-ta'zimidür. Bunlardan ma-ada Edirne Sarayı başka bir darü'd-devle-i fesihu'n-naimdür. Her birinde vafir iç oğlanları ve tevaşi kısmında her birinün müteaddid ağaları ve baltacıları ve darbanları ve yine bağçe üstadları ve bostancıları mukarrer olub, bunların ruz-merre ta'amlarına ve mah-be-mah mevaciblerine ve in'anlarına ve her üç ayda bir hilât u libaslarına müteallik harç-ı tamlarına sarf olunan derahim ü denanir eshab-ı silah ve erbab-ı rimah kısmından hezaran hezar, merdan-ı kar-zara mevacib-i bir lazimü't-takdir ve vezayif-i bahiru't-tevfir olmak idiyad-ı leşkere ihtiyaç çekilmediği takdirce günden güne ihracat-ı lazimedden niçe bir sikke altun aşağı varılmak muhakkaktır. (Âli, 2015: va,45a-45b, 91a-91b)

Beytülmal israf edilmemeli ve hazine olur olmaz yerlere harcanmamalıdır. Zira hazinesiz padişah sermayesiz tacire benzer ve geliri giderini karşılamayan şah zengin iken gücünü kaybetmiş ağaya benzer ki, istediği ihtiyaç maddelerini alamaz. Anapara günden güne azalmaya devam eder,

mesela gelişmiş Osmanlı şehirlerinde bazı harcamalar vardır ki, tam bir israf olduğu gün gibi aşikârdır. Bu cümleden, misal olarak başkent İstanbul'da Yeni Saray ve Eski Saray- Allah onların ömürlerini uzun etsin- vardı ki, her biri mamur bir şehir gibidir. Orada saygı değer bir nüfus çalışırdı. Geçmiş padişahlar ve ünlü hükümdarlar zamanında bu şekilde gösterişli saray görülmüş değilken, özellikle ince ruhlu padişah başka sarayların inşasına o kadar rağbet buyurmazdı. İstanbul'da İbrahim Paşa Sarayı, Valide Sultan Sarayı, Galata Sarayı, Üsküdar Sarayı ki, atik ve cedit olmak üzere iki büyük saraydan başka ayrıca dört büyük saray daha inşa edildi. Bunların dışında Edirne Sarayı vardır ki, cennet misali geniş bir saraydır. Her birinin sayısız ağaları, baltacıları, kapıcıları, bahçıvanları görev yapmaktadırlar. Bunların günlük yeme içmeleri, aydan aya maaşlarında yapılan zamlar, her üç ayda bir hilat ve elbiselerine ödenen gümüş ve altınlar, silahlı kuvvetlerin savaşan binlerce yiğitleri için gerekli olan maaş başta olmak üzere, yolluk ve yevmiyelerini karşılayabiliyordu.

4. Hoca Sadettin Efendi, Tâcü't Tevârih

Bali Paşa dedi ki, "ol tarihte ki merhum Sultan Selim atalarını ziyarete ve ihtilal-i ahval-i âleme müteallik bazı umurı söyleşmeğe sancakları olan Trabzon'dan gelüb Edirne'den berü uğraş köyi didükleri mahalde tahrif-ü-ifsad-ı vüzera ile ceng-ü-asub deryası harekete gelüb, merhum hazretleri dahi muavedet idüb, girü sancakları semtine müracaat azmin itdiler. Gemide oturmuşduk, bazı musahib ve mukarreb bendeleri, umur-ı saltanata müteallik musahebet idüb söyleşürlerdi. Merhum hazretleri sükût idüb kendü âlemlerine meşgul idiler. Bu haletde murakabe âlemine vardılar. Bir zaman uyur gibi oldılar. Sonra mübarek başların kaldırub buyurdılar ki, 'hey dertmendler saltanat deyip işidürsüz. Andan ne fa'ide? Ol saltanattan ki sekiz tokuz yıllık ola işte istediğünüz virildi, diyü buyurdılar. Valid didi, aynı ile bu kaziyeyi Ferhad Paşa'dan dahi istima' eyledüm. (Hoca Sadettin Efendi, 1279: s.602-610)

Yavuz Sultan Selim, babasının son zamanlarında, kardeşlerinin ve memleketin durumunu iyi görmediğinden, gidip babası ile buluşup onu ziyaret edip, elini öpüp duasını alıp memleketin durumunu anlatmak ister. Fakat maalesef bu mümkün olmaz, vezirlerin bozgunculuğundan savaş çıkar. Selim Trabzon'a dönerken gemide saltanat işleriyle ilgili konuşulur. Selim o esnada murakabeye dalmıştı, bir ara uyanır ve konuşmaları duyar. "Ve bire dertli, tasalı kişiler saltanat dediğiniz nedir ki, ondan ne fayda vardır? O saltanattan sekiz tokuz yıllık ola işte istediğiniz verildi?" diye cevap verir.

Girü merhum Bali Paşa didi, 'ol zamanda ki merhum hazretleri ki ol, hezimet akabinde sancaklarına muavedet itdiler. Kırım ser-haddine vardıklarında Tatar Han asker ile istikbal idüb yanaşdılar. Mukabil gelürken yaklaşduklarında Han at başın çekdi. Böyle kask itdi ki merhum hazretlerinin ayaklarına varmaya belki anlar geleler. Merhum hazretleri dahi teferrüs idüb inan-ı fereslerin keşide itdiler. Han bu hali göricek ilerü geldi. Merhum hazretleri dahi ilerü yürüdiler. Girü Han tevakkuf itdi. Merhum hazretleri girü inan-keş oldılar. Ahir Han me'mulunden me'yus olub, ilerü geldi. Ve at üzere musafaha ididiler. Ve yanaşub, hem-inan vafir-ü- müstevfi musahebet itdiler. Merhum hazretlerini tesliyeye müte'allik kelimat söyledi. Ve "inhizamdan ve vüzera-vu-ümeranun Sultan Ahmed canibine meybinden gam çekmen. Eger dilersenüz Tatar leşkerini size koşayam. Varınız, kuvvet-i kahire ile mülk-i mevrusunuz malik olun, didi.

Merhum hazretleri ikbal-ü- kabul göstermeyüb, "Ta der miyan-ı hvaste-i Kırdgar çist" diyüb, buyurdılar ki, "Biz arzu-yı dünya için ve hava-yı mülk ile ol tarafa varmamış idük. Atamız pir ve maraz-ı müzmin ile tedbir-i memleketden dilgir olmagla, vüzera-vu-ümeraya tefviz-i umur olunub, a'da-yı din-ü-devlet her taraftan baş kaldırub, celaliler melalü ve hücum-ı huşum ile devlet ihtilali müşahede olunub, sa'ir karındaşlarımız naz-u-na'ime ma'il olmagla dafa'a-ı düşmen batar-gahına düşmen diyüh, her hiri istirahatete çekinmeyle siyanet-i hanedan-ı kühen ve himayet-i nam-u-namus için kasd itmiş idük ki hem validümüzi ziyaret idüb, sıla idevüz, ve hem bir mikdar asker isteyüb, ehl-i buruci kam', ve bib-i fitne-i ubası sebze-zar-ı mülkten ka'e idevüz. Erkan-ı devlet müsa'adeden müba'ade idüb, tama'-ı tac-u-taht töhmeti ile aramıza hail ve def'ümüne ma'il oldılar. Mukadder ise zuhur ider. Asker çeküb, atamız üzerine yürümek bize düşmez," diyü cevap virdiler. (Hoca Sadettin Efendi, 1279: s.602-610)

Otaklarına geldükde huyurdılar ki, "Han bize böyle söyledi. Ber takdir ki biz mülk tama'ında olsak dahi nişande-i Han olmagı nice ihtiyar eylerez. Ol saltanattan ne hazz i alınur. Ba-husus, aba-vu-ecca dumuz feth itdüğü memalik-i mahruseyi pamal-i süyul-misal Tatar itmek ve Tatar-ı yagma-kar ayagın memleketümüze açmak hata idüğü zahir mi degüldür. Saltanat matlub olsa dahi bunsuz bile bi-'avnillah müyesserdür. Tatar imdadına hacet yok " didiler. Sonra girü Han ziyafet eyledi. Girü bu ma'nayı işaret itmiş ve kızın virmegi reca eylemiş, müsa'ade huyurmadılar. (Hoca Sadettin Efendi, 1279: 602-610)

Yavuz çekilip, tekrar sancakları olan Trabzon'a dönerken, Kırım sınırında Kırım Han'ı Mengli Giray onu karşılar ve şöyle der: "Yenilmenden ve vüzera ve ümeranın Sultan Ahmet tarafına geçmesine üzölmeyin. Eğer isterseniz Tatar askerini size vereyim, sizde üstün kuvvetle varis olduğunuz memleketi alın" dedi. Yavuz Sultan Selim, cevaben, "buralara dünya arzusu için gelmediklerini, gayelerinin babası ile memleket meselelerini görüşmek olduğunu" söylediler. Otağına geldiklerinde yanında bulunan adamlarına şöyle derler:" Han bize bunları söyledi. Biz mülkün açgözlüsü olsak bile Han'ın yardımı ile bunu yapmayı nasıl kabul ederiz. Ve bu şekilde alınan saltanattan ne haz alınır. Memalik-i mahrûse'yi ayaklar altına alarak, Tatar'ın yağmacı ayağını memleketimize açmak büyük hata değil midir? Bizim isteğimiz saltanat olsa bile, onlar olmadan da Allah'ın izniyle alırız" dedi. Daha sonra Han ziyafet vermiş, tekrar bu anlamda kızını vermeyi düşünmüş fakat kabul edilmemiştir.

5. Kemal Paşazade, Tevarih-i Al-i Osman, 9. Defter

Bir kişverün iki server-i şehriyarı ve bir leşkerün iki serdar-ı sipehsaları olmak olmaz. Bir künamda iki şir ve bir niyamda iki şimşir sığmaz.

Çü şeh başdurur memleket ana ten

Yaraşmaz iki başlu olmak beden

Sıgar bir kilim içine on geda

Bir iklimi sığmaz iki padişah

Nizam-ı intizam selatin-i izamun ahkâm-ı saltanatta istiklaline mevkufdur, bir vilayetde birkaç padişah olıcak, sipah-u ra'yyet bî-huzur olub, ihtilal-i azime ihtimali vardur (Uğur, 1985: s.74).

Bir ülkenin iki yöneticisi, bir ordunun iki komutanı olmaz. Çünkü padişah baştır, memleket de onun bedenidir. İki başlı bir bedenın olması mümkün değildir. Bir kilimin içine on tane dilenci sığar, fakat bir ülkeye iki yönetici sığmaz. Bir ülkede birkaç tane yönetici olursa, asker ve halk huzursuz olur, belki de büyük karışıklık olabilir. Yani bir ülke de bir yöneticinin olması, yüce sultanların, yönetimdeki kanunlarının yürütülmesi için zorunludur.

Memlekete müteallik mesalih-ü-mühimmatı görüb, envar-ı adaleti ile ol darda olan deycur-i şerr-üşuri ve zalam-ı zulmi ref idüb götürdi.

Zalam-ı zulmi ‘adli eyledi dur

Harab-abad-ı âlem oldu ma’mur (Uğur, 1985: s.81).

Padişah ülkenin meseleleriyle ilgili önemli konuları halletti, adaleti ile kötülüğü ve zulmün karanlığını ortadan kaldırdı. Zulmün karanlığını adaletle uzaklaştırdı, tamamen harabe olan ülke mamur oldu.

Sultan-ı İslam ol malik-i ezimme-i ahkâm olan ulema-yı a’lamun fetvaları muktezasınca amel idüb, ol azim-i kadimle azm-i rezmi tesmim eyledi; kibar-ı ensardan İstanbul hisarı civarında medfun olan Hazret-i Ebu Eyüb-i Ensarinün ve cedd-i macidi Sultan Mehmedün ve valid-i reşidi Sultan Bayezidün makabirini ziyaret idüb, ol makamlarun huddamına in’amı ta’mim eyledi (Uğur, 1985: s. 97).

İslam’ın sultanı, kanunları uygulama yetkisine sahip olan yönetici, bütün işlerini ileri gelen âlimlerin fetvaları gereği yapardı. Bu savaşta da eski usullere uyarak aynı şekilde fetva aldı ve bu azimle savaşa karar verdi. Ensar’ın büyüklerinden Ebu Eyyüb-i Ensari, büyük cedd-i sultan Mehmed ve yine atası Sultan Bayezid’in kabirlerini ziyaret ederek, o makamların görevlilerine ihsanda bulundu.

Siyaset medar-ı riyaset dürür

Siyaset olıcak riyaset turur (Uğur, 1985: s.126).

Siyaset başkanlığın dayanağı ve onun yörüngesinde devleti idare eder. Siyaset varsa başkanlık devam eder.

6. Şükrî-i Bitlisi, Selimnâme

Fitne-i Ye’cucdur a’da-yı dîn

Rum’dur ol fitnernin seddi hemin

Âl-i Osmân’ın şukuhı aşikâr

Din-i İslam’ı tutubdur üstüvar (Şükr-i Bitlisi, 1995: va:28a).

İslam dininin düşmanları, Ye’cüc’ün fitnesidir. (Kıyâmete yakın bir zamanda ortaya çıkıp pek çok kötülük yapacaklarına ve çok kısa boylu olduklarına inanılan iki kavimden biri). O fitnenin

her zaman başı da Rum'dur. Âl-i Osman'ın büyüklüğü açıktır, İslam dinini de Osmanlılar korumaktadır. Burada Rumların devamlı fitne ve fesat içerisinde ve din düşmanı olduklarını, fakat Osmanlı'nın da hem İslam'ı hem de Müslümanları koruduğunu belirtiyor.

Padişah oldunsa adli pişe it

Zulm u bidad eyleme endişe it

Hatır ol def'it gazab olayışın

Gör Hüda'nın afvile bahşayışın (Şükr-i Bitlisi, 1995: va:37b).

Şayet padişah olursan, adaleti kendine iş ve adet et. Zulüm ve adaletsizlik etme dikkat et, düşün ve kork. Sen hiddeti, öfkeyi uzaklaştır ve bu tür özelliklerle hatırlan. Bunun karşılığında da Allah'ın affını ve bağışlamasını, merhamet ve şefkatini görürsün.

Tanrı için it ehl-i ilme ihtiram

Derd-i mendin hatırın hoş gör müdam

Def'it senden gazab alayışın

Gör Hüda'nın afvile bahşayışın (Şükr-i Bitlisi, va:38a).

Allah için ilim ehline hürmet et, saygı göster. İnsana ıstırap veren her türlü hali, sıkıntıları, zorlukları, üzüntüleri, dertlileri düşün ve hatırla, onları devamlı hoş gör. Sen eğer insanların sıkıntılarını görür ve ilgilenirsen, o zaman, onun karşılığında da Allah'ın affını ve bağışlamasını, merhamet ve şefkatini görürsün.

Şah-ı adil-dilden emr oldı revan

Ki ana istikbal ide pir u civan (Şükr-i Bitlisi, va:40b).

Adil sultan gönülden yola çıktı, onu yaşlılarla gençler karşılasın.

Zerrece cevri ehlin öldürsem gerek

Adlile afakı toldursam gerek (Şükr-i Bitlisi, va:41b)

En küçük zulmeden kişileri bile ortadan kaldırsam, ufku adaletle doldurmam gerekir. Ayrıca adaletle ilgili (171a,172a,193a) varaklarında çok fazla bilgi vardır.

Kardeşim Korkud ölürse gam değil

Ölür ahir İsi bin Meryem değil

Nazm-ı âlem iktizasın görmelü

Nazm-ı âlem-çün revan virmelü

Hassa iş ol hadde itdiğim avam

Uş bugünden bile itmez fikr-i ham (Şükr-i Bitlisi, va:53b).

Kardeşim Korkut ölse de üzülmem, İsa bin Meryem dahi öldü. Âlemin tertip ve düzeni için gereken yapılmalıdır. Özel görevlerde bile yaptığım sıradandır. Akıl bugün de bile ham fikirlik yapmaz.

Şimdi İslam'ın heva-darı menem

Kande mazlum olsa gam-harı menem (Şükr-i Bitlisi, va:64b).

Şimdi İslam'ın taraftarı, aşığı, dostu benim, nerede bir mazlum olsa onun için tasalanan, üzülen acı çeken benim. Yani padişah her zaman mazlumun, ezilenin, kimsesizin yanındadır.

Tanrı'dan İslam'a hamı gelmişem

Halka anın-çün kiramı gelmişem

Bende iy erkân-ı devlet vehm idin

Neyse maksudum kema hiy fehm idin (Şükr-i Bitlisi, va:65b).

Tanrı beni İslam'ı himâye eden, koruyan, ona sâhip çıkan birisi olarak gönderdi. Halka karşı, cömert, eli açık, iyi kalpli kişi, soyu temiz, şerefli ve ulu kişiler olarak geldim. Varsayın ki devlet adamlarının bendesiyim (kulu, kölesi). Amacım ne ise olduğu gibi anlayın.

Def'i farz-ı 'ayn olubdur Tanrı'çün

Zimmetimde dim olubdur Tanrı'çün

İtmesem ger def makbul olmazam

“Küllüküm râ'in” da mes'ul olmazam

Zulm u ısyân def'iyüçün gelmişem

Hassa kâfir def'iyüçün gelmişem (Şükr-i Bitlisi, va:66a).

Bunları uzaklaştırmak Allah için uzaklaştırmak benim için farz-ı ayındır. Allah için yapmam gereken iştir, benim zimmetimdedir. Eğer bunu uzaklaştırmazsam, makbul birisi olmam. “Küllüküm râ'in” de de sorumlu olamam. Yani bunları yapmazsam, bu hadis-i şerifin gereğini de yapmış olmam.

Zulüm, baskı, haksızlık, zalimlik, adaletsizlik, insafsızlık, eziyet, zorbalık, kıyım, haksızlık etme, hak yeme, işkence, gaddarlık, despotluğu ortadan kaldırmak için geldim. Özellikle kâfirleri uzaklaştırmak için geldim.

İstimaletle kulun şad itdi şah

Atıfet gösterdi ol Âlem-penah

Bahtım bî-çare itdi itimad

İstimalet aldı oldı ber-murad

Bilmedi kim yolunda kusur

Devlete noksan verir kalmaz huzur (Şükr-i Bitlisi, va:119a).

Herkesin kalbini kendine meylettirerek, onları memnun et. Cihanın sığınağı, karşılık beklemeden verdi, ihsan etti ve cömertlik yaptı. Allah tarafından ezelde bana bu şekilde bir kader belirlendi. Yani Allah'ın kendisini insanlara cömert, şefkatli olarak gönderdiğini belirtiyor. Herkesin kalbini kazanarak onları memnun ederek emelime nail oldum. Bunları yapmayan kişiler, devlete zarar verir, ülkede de huzur kalmaz.

Kim menem şimdi ulü'l-emr-i ferik

Siz heman isyanda olmuşsuz garik

Anuniçün kim ulü'l-emre hilaf

Küfürdür Kur'an ile bî-ihtilaf

Şimdi siz emrüme mâni siz tamam

Men ne sultanem ne siz kabil gulam

Bundan öndin men hod itdim aşikâr

Ki'y memalik halkı cem'-i bî-şümar

Ger meni sultan idersiz bî-hilaf

İtmenüz emrimde her-giz-ihtilaf (Şükr-i Bitlisi, va:120a).

Şimdi ben, zaman içinde görev üstlenecek devlet başkanımı. Sizde isyan içinde kaybolmuşsunuz. Bu yüzden kim devlet başkanına aykırı iş yaparsa, Kur'an'ın emrine aykırı hareket etmiş olur. Şimdi siz işime mâni oluyorsunuz ama ben sultan değilim, siz de benim kölem değilsiniz. Eğer beni sultan ederseniz, asla işlerime karşı gelmezseniz, ben memleket halkını birçok defa topladığım gibi yine toparlarım.

Meşveret itdi tamam a'yan-ı Şam

K'olmadın Şarkî vü Şamî Rumm'a râm (Şükr-i Bitlisi, va:128a).

Şam şehrinin ileri gelenleri tecrübeli kimseler ile bir konu hakkında, o konuyla ilgili olanlara danıştı, fikir aldı, müşâvere etti ve fikir alışverişinde bulunmak için toplantı yaptı. Şayet meşveret edersen Doğu'ya, Şam'a Rum'a boyun eğmezsın.

Çün bu me'murât heb oldı tamam

Gezdi gönlünde Selim'in Mısır u Şam

İstimalet virdi Rum ehline Şah

Hoş-dil oldı Şah'dan Rumi-sipah (Şükr-i Bitlisi, va:156b-157a).

Çünkü bu işler bana lütfedildi, Selim'in gönlünde Mısır u Şam vardı. Anadolu'da herkesin kalbini kendine meylettirerek, onları memnun etti. Anadolu askeri padişah'tan memnun oldu.

Çün bu sözden behre-mend oldı ferid

Paşalarla meşveret itdi sa'id (Şükr-i Bitlisi, va:165b).

Padişah bu sözlerden nasibini aldı ve paşalarla meşveret etti.

7. İdris-i Bitlisi, Heşt Bihişt

Ma'lum olaki, bu selatin-i izamın silsile-i devlet ve icalleri bir cihetden asl-ı enbiya salavatullahi aleyhim ecmain hazretlerine müteselsil ve bir cihetten nihali cah ve ikballeri güruh-ı hüsrevan ve hanan-ı Türkistan'a muttasıldır (İdris-i Bitlisi, 2008: s.64). Osmanlı sultanlarının silsile-i devletlerini bir bakıma peygamberlerin evlad, akraba, ailesinden; bir bakıma da Türkistan hanlarına ulaştır.

Ümidim çünan şud be-niru-yı baht

Ki bi-sitanem ez düşmenan tac u taht

Aduv tacdar u mera tiğ hest

Çu tiğem bud tac arem be-dest (İdris-i Bitlisi, 2008: C.1, s.71).

Şansımın gücü ile din düşmanlarından taç ve tahtını almayı ümit ederim. Zira düşman güçlü kuvvetli ise benim de kılıcım var. Çünkü âlemlerin Rabbi beni kılıca sahip eyledi, bende taç ve tahtına sahip olurum. Yani sahip olduğu güç, kuvvet ve iktidarı Allah'ın verdiği iniyor. Yoruma yazmak için.

Çı hış zin cihan guy-ı devlet rubud

Ki der-bend-i asayiş-i halk bud

Büzürği k'ezu nam-ı niku ne-mand

Tuvan goft ba-ehl-idil k'û ne-mand (İdris-i Bitlisi, 2008: C.1, s.74).

Bu dünyadaki en güzel şey, insanlara iyilik yapmak ve insanların rahatı için her türlü imkânları düşünmek, bunu da hayata geçirmektir. Bir kişi öldükten sonra adı anılmaz, unutulursa, o adam hiç olmadı demektir.

Her kes ez buk'ayı şeref yabed

Nur-ı ikbal ez an taraf yabed

Ared an suy devleteş be mesel

Zan ki güftend li'l-buka-i düvel (İdris-i Bitlisi, 2008: C.1, s.75).

Bir kimseye memleket bahşedilirse, kabileler aydınlığını oradan bulur. Devleti de onu o aydınlığa götürür. O yüzden memleketler için devletler vardır. Yani bir ülkede devlet zorunludur.

Zi- yümn-i devlet-i in-hanevade

Der-i rahmet be-ins u can-guşade

Şude handan-ı leb-i subh-i sa'adet

K'ezin hane ber u Pertev fütade (İdris-i Bitlisi, 2008: C.1, s.82).

Bu hanedanın güler yüzlü bereketinden, sabah vaktindeki mutluluk ve neşe ile aydınlığın etkisi, insanlara ve cinlere merhamet kapısı açıldı. Yani devlet ve hanedan bütün insanlara ve cinlere, yaratıklara faydalı olmak durumundadır.

Adl mikerd u dad mı fer mud

Halk zu o razi ve Hüda hoşnud (İdris-i Bitlisî, 2008: C.2, s.14).

Padişah, Adalet ve doğruluk uyguladığı zaman, halk ondan memnun, Allah ta ondan razı olur. Padişahın adalet ve doğruluktan ayrılmaması gerektiği, adalet sağlandığı zaman halkta Allah ta ondan razı olacağı belirtiliyor.

Ki çün kine-verzed-dil-i kine-hah

Heme hişt ve haretbe-ru-bed be-rah

Tu niz ateş-i kine rab er-fürüz

Ki Ferruh buved ateş-i kine-saz

Be-niru-yi in-devlet-itaze ahd

Arus-i zafer ra beray-ımehd

Kalem der-keş ayin-i bidar ra

Zi-hasm-ı tu çün memleket geşt sir

Be-hasm efkeni pay der nih dilir (İdris-i Bitlisî, 2008: C.1, s.38).

Şayet düşman kinini ortaya koyarsa, sende intikam ateşini yak. Zulmü ortadan kaldırmak için gerekeni yap, cihanda namın adaletle yayılsın. Düşmanın devlet dahi olsa, onu yakmaya senin cesaretin var. Yeni devletinle devamlı bütün dünyaya düzen ve nizam ver.

Şeh çu adil buved, zi-adl menal

Adl-i sultan bih ez-ferahi-yi mal (İdris-i Bitlisî, 2008: C.1, s.40).

Padişah adil olursa, adaletten ıstırap çekmezsın. Adil sultan, malın mülkün çok olmasından daha iyidir.

Sonuç

İnsanlık tarihi boyunca insanlar toplu halde yaşamışlar ve toplu halde yaşayınca da, kendilerinin daha rahat daha huzurlu yaşayabilmeleri için bir teşkilata ihtiyaç duyulmuştur. Platon'dan, Thomas Hobbes'a kadar; Farabi'den, İbn. Haldun'a kadar bütün düşünürler, toplu halde yaşayan insanların en başta mutlu olmalarını düşünmüşlerdir. İnsanın mutluluğu için ne gerekiyorsa her şey düşünülmüştür. En başta devletin yöneticisi olmak üzere, bütün halkın eğitimine önem verilmiştir. Yöneticinin ve diğer devlet adamlarının liyakatli olmaları ve bütün

herkes için adaletli davranmaları tavsiye edilmiştir. Platon'dan İbn Haldun'a bütün düşünürlerde yönetici için adalet en önde gelen özelliktir.

Devletin önemli kavramları arasında adalet başta gelir. 16. yüzyıl Osmanlı aydınlarımız da adaleti ön plana koymuşlardır. Devletin en büyük ilkesi adalettir, bütün aydınlarımız adaletin tesis edilmesine çok büyük önem göstermişlerdir. Adaletten sonra en önemli özellik müşavere danışmadır. İdareci bir tane olmalıdır, affedici olmalıdır. Gerekliğinde vatan için savaşmalı ve savaşta ölmeyi yatakta ölmeye tercih etmelidir. Maddi ve manevi mesuliyet tamamen idarecinin üzerindedir, halkın işlerinden hakka karşı sorumludur. Halkında aynı derece mesuliyeti vardır. Halkın idarecileri bir baba gibi görmeleri ve idarecilerin de kendilerini onların hizmetinde görmeleri ve halka dönük işlere daha çok önem vermeleri gerekir. Vatan ve millet sorumluluğu her şeyin üstündedir. Başkasına peşkeş için bunlar istismar edilemezler. Vatan toprağı her şeyden önemlidir ve hiç kimseye verilemez.

İdarecilerin zaman zaman memurlarını ikaz etmeleri ve onları motive etmeleri gerekir. Sadrazam olanların, vakitlerini saltanatın önemli işlerine harcaması gerekir. Dışardan gelen elçilere çok dikkat edilmesi gerekir, devletin sınırlarına erişmemelidir. Narh meselesi, dünyanın önemli meselelerindendir, bunun üzerinde durmak gerekir. Narh fakirlerin yararına olan önemli bir iştir.

Osmanlı sultanları için malın, mülkün değeri yoktur. Sultanlar, tüm insanlığa hükümdar olmaktansa, zavallı bir gönlü gamdan, kederden kurtarmayı tercih ederdi. Sultanların ganimetle mal mülk sahibi olmamaları gerekir. Padişah her zaman mazlumun, ezilenin, kimsesizin yanında olmalıdır. Sultan, şöyle düşünmelidir: Tanrı beni İslam'ı himâye eden, koruyan, ona sâhip çıkan birisi olarak gönderdi. Halka karşı, cömert, eli açık, iyi kalpli kişi, soyu temiz, şerefli ve ulu kişiler olarak geldim.

Öncelikle, veziriazam olan kişi kötü niyetli olmamalıdır. Her şeyi Allah için, Allah yolunda ve Allah rızası için yapmalıdır. Çünkü bu gayenin üstünde bir gaye yoktur ki, onun için yapılsın. Hak sözü padişaha çekinmeden söylemelidir. Padişahla vezir-i azam arasındaki sırları dışardan birisi bilmeyeceği gibi, diğer vezirlerin ve devlet adamlarının bile bilmemesi gerekir.

Padişahlar, her zaman ilim adamlarıyla beraber olur, akil ve iyi insanlarla istişare ederdi. Ülkesindeki fertlerden tek bir kişi bile ne kendisi zulüm ve tecavüz eder, ne de başkası tarafından zulüm ve tecavüz edilmesine izin vermezdi. Dünya dolusu mal mülk olsa, altına gümüşe ve mücevhere önem vermezdi. Onun zamanında, yakınlık, ilgi, taassup, öfke, ihanet ve rüşvetle bir kimseye makam vermekten daha büyük suç ve günah yoktu.

Bu zayıf halk her şeyin yaratıcısının sultanlara emanetidir. Bu bakımdan sultanlar onları kalpten sevmelidir. Padişahların doğru yolu takip etmeleri, yönettikleri halkla yakından ilgilenmeleri, devamlı olarak akil kişiler ve filozoflarla oturup kalkmaları, her zaman ahmak takımında uzak durmaları ve daha önceki padişahların hikâyelerini, tecrübelerini anlatan tarih ilmiyle sürekli meşgul olmaları ve mümkün oldukça, halka eziyetten kaçınmaları, insaf ve adaletlerini ön plana çıkarmaları, olgun insanlar dururken fitne ve ihtilal çıkaran nedimleri devlet işlerine karıştırmamaları gerekir.

Zulüm ve adaletsizlik etme dikkat et, düşün ve kork. Sen hiddeti, öfkeyi uzaklaştır ve bu tür özelliklerle hatırlan. Bunun karşılığında da Allah'ın affını ve bağışlamasını, merhamet ve şefkatini görürsün. Allah için ilim ehline hürmet et, saygı göster. İnsana ıstırap veren her türlü hali, sıkıntıları, zorlukları, üzüntüleri, dertleri düşün ve hatırla, onları devamlı hoş gör. Sen eğer insanların sıkıntılarını görür ve ilgilenirsen, o zaman, onun karşılığında da Allah'ın affını ve bağışlamasını, merhamet ve şefkatini görürsün.

Sultan, herkesin kalbini kazanmalı ve onları memnun etmelidir. Nasıl ki Allah, karşılık beklemeden verdi, ihsan etti ve cömertlik yaptı ise, sultan da halkına aynı şekilde cömert olmalıdır. Bunları yapmayan kişiler, devlete zarar verir, ülkede de huzur kalmaz.

Kaynakça

Aristoteles, (1993). *Politika*. (Türkçesi: Mete Tunçay). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Bayoğlu, E. (2012). *Platon ve Aristoteles'in devlet anlayışlarının karşılaştırılması*. Erzurum: Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Birsin, M. (2004). *Mâverdi'nin devlet anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Celâl-zâde Mustafa, (1997). *Selim-nâme*. (Haz: Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Davutoğlu, A. (1994), Devlet. *TDVİA*, İstanbul: C.9, s.234-240.

Doğan, H. (2020), "Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Türk Devlet geleneğinin rolü", *Türkistan'dan Anadolu'ya tarihin izinde*, Prof. Dr. Mehmet Alparğu'ya armağan, (Ed. Zeynep İskefiyeli-Muhammed Bilal Çelik), C. 2, s. 795-804, Ankara: Nobel Yayınları.

Fendoğlu, H. T. (1993). Aristoteles'in devlet felsefesi ve önceki anayasa hukukumuz, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 6, ss129-155.

- Gelibolulu Mustafa Âli, (2015). *Nushatü's- Selâtin*. (Haz: Faris Çerçi). İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Gökberk, M. (2012). "Hegel'in devlet felsefesi". Chicago: Felsefe Arkivi 1.
- Hobbes, T. (2016). *Leviathan*. (Çev: Semih Lim). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hoca Sadettin Efendi, (1279). *Tacü't- Tevarih*. İstanbul: Tabhane-i Amire.
- İdris-i Bitlisi, (2008). *Heşt Bibişt*. (Hazırlayanlar: Mehmet Karataş-Selim Kaya-Yaşar Baş). I-II, Ankara: Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- Karaböcek, C. (2004). *Hegel'de devlet ve akıl ilişkisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Kılıç, R. (2000). Celal-zade mustafa'nın "selim-name" adlı eserinde devlet felsefesi siyaset ve idare anlayışı. *Bilge Dergisi*, S. 24, ss. 85-88.
- Lütfi Paşa, (3516). *Asafnâme*. Milli Ktp. 06Mil Yz A.
- Platon, (1999). *Devlet*. (Çev: Eyüboğlu, Sahattin- Cimcoz, M. Ali). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Sala, Bedir, (2012). Mutlu insanların mutlu kenti: El Medinetül Fazıla. *İDEALKENT*, C. 3, Sayı: 5, 226-232.
- Sarı, M. (1982). *El Mevarid Arapça Türkçe Lugat*. İstanbul: Bahar Yayınları.
- Şemsettin Sami. (1317). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: İkdam Matbaası.
- Şükrî-i Bitlisi, (1995), *Selim- Nâme*. (Yayımlayanlar: Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül). İstanbul: Isis Yayıncılık.
- Taş, Yağmur, (2022), *Aristoteles ve farabi'de devlet felsefesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Uğur, A. (1985), *The reign of sultan selim ı in the ligt of the selim-name literature*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin.
- Topaloğlu, B., Karaman, H., (1980), *Yeni Kamus*, Elif Ofset Tesisleri, İstanbul.

Makale Gönderim Tarihi / Received Date: 12.07.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted Date: 11.10.2023

Yıl/Year: 2023, Sayı/Issue: 12, Sayfa/Page: 63-87

www.toplumvekultur.com

[Arařtırma/Research](#)

<https://doi.org/10.48131/jscs.1326685>

Hakem Deęerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Kayhan Atık %100 katkı sağlamıştır.

Destek ve Teřekkùr Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir arařtırma içermemektedir.

ıkar atışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar atışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Kayhan Atık contributed 100% to the study.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any instit

---